

назвав пріоритети українського головування в ОБСЄ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/prezident_nazvav_prioriteti_ukrainskogo_golovuvannya_v_obse__1758525 10. **Ремовська О.** Арабська весна й інтернет як осередок зародження протесту / Олена Ремовська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24700020.html> 11. **Розпочався** візит Міністра закордонних справ України до Ірландії для участі в засіданні Ради міністрів ОБСЄ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245857546 12. **Серпневий** «Спалах» «арабської весни» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ualit.org/?tag=%> 13. **Солодкий С.** Арабська весна. Українські приморозки / Сергій Солодкий // Дзеркало тижня. Україна». – 2011. – 11 березня (№9). 14. **Стародуб Т.С.** Наслідки “Арабської весни” (2011) для Близького Сходу та Північної Африки: основні ризики та загрози [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vidkrytochi.org.ua/2011/12/2011.html> 15. **Цветкова Н.** Программы Web 2.0 в публичной дипломатии США // Н.Цветкова // США и Канада: Экономика, политика, культура. – 2011. – № 3. – С. 109 – 122. 16. **Цветкова Н.** Публичная дипломатия США и революции в арабском мире [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mir-politika.ru/237-publichnaya-diplomatiya-ssha-i-revolucii-v-arabskom-mire.html> 17. **Armbruster Jörg.** Arabska wiosna. Rewolucja w świecie islamskim. – Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2012. – 232 s. 18. **Bunt** czy rewolucja? Przemiany na Bliskim Wschodzie po roku 2010 / Redakcja Katarzyna Górak-Sosnowska, Katarzyna Pachniak. – Łódź: Ibidem, 2012. – 286 s.

УДК 930/2: 94(4-11/13) „08/09“

Филипчук О.М. (Чернівці)

ПОЛОНЕНІ АРАБИ У ВІЗАНТІЇ НАПРИКІНЦІ ІХ – СЕРЕДИНИ Х СТ.: ВІЙНА, ХРЕЩЕННЯ І ЦЕРЕМОНІАЛ

Описуючи війну Візантії з болгарами у 890-х рр., ал-Табарі розповідає про надзвичайно скрутне становище візантійської армії. За його словами, загроза від болгар була настільки небезпечною, що імператор Лев VI Мудрий вирішив скористатися допомогою полонених арабів, які, вочевидь, перебували у Константинополі: «Коли цар греків не знайшов порядку від царя слов'ян, він зібрав мусульман, які знаходилися біля нього. Він роздав їм зброю і просив допомогти йому проти слов'ян. Вони здійснили це і слов'яни відступили. Коли цар греків побачив таке, тоді він

став боятися за себе, відправив до них людей, забрав їх, взяв в них зброю і поселив їх по областях у зв'язку зі страхом, щоб вони не здійснили злочинів проти нього» [1, с. 11].

Чи справді така історія з полоненими арабами мала місце у час правління імператора Лева VI Мудрого? Візантійські автори нічого не згадують про неї. Загалом повідомлення про полонених арабів у візантійського історіописанні не є частими. Інформації про використання полонених у візантійській армії впродовж кінця IX-X ст. зовсім мало. Майже всі вони знаходяться у «*De cerimoniis*» («Книга церемоній») – трактаті написаному імператором Костянтином VII Багрянородним і проредагованим у 960-х р., ймовірно, Васи́лієм Лакапіном. У двох розділах, 44 і 45, у яких йдеться про видатки скарбниці, складу флоту і спорядження для підготовки трьох кампаній (двох походів проти критських арабів 911 і 949 р., і значно меншої експедиції до Лангобардії у 935 р.) згадано й полонених, без означення їх походження (ἀπὸ τῶν νέων ἀρχμαλώτων οὐ) [2, р. 661; 3, р. 215]. На жаль, складно визначити, хто були ці 79 «нових» полонених. Все ж повідомлення «*De cerimoniis*» тяжіють ближче до середини X ст.

Натомість про полонених арабів в імператорському палаці маємо відомості Харуна ібн Яхьї, який залишив детальний опис Константинополя. Сам Харун ібн Яхья був полоненим і перебував у Константинополі наприкінці IX ст. [13, р.149-164]. У його випадку маємо справу з джерелом безперечно дуже обізнаним. Так, Харун ібн Яхья, описуючи принади візантійських церемоній, спершу зазначає, що бачив у передпокої імператорського палацу чотирьох полонених. Останній з яких, за його словами, був командуючим цього палацового загону. На думку Й. Маркварта, арешт командуючого цієї групи був попереднім, а сам він, таким чином, не мав статусу полоненого [6, р. 226]. Однак Харун ібн Яхья вказує на походження перших двох полонених («мухамеданця» і «людини з Тарсу»), що говорить про формування з полонених тюрків і арабів окремих загонів близько 900 р. [13, р. 156]. В іншому місці Харун ібн Яхья пише про окреме місце проживання полонених у Константинополі [13, р. 161].

У світлі повідомлення Харуна ібн Яхьї слова ал-Табарі отримують добре пояснення. Використання полонених арабів у війни з болгарами отримало продовження вже незабаром, коли невелика група їх приймала участь у візантійських церемоніях, свідком яких й був Харун ібн Яхья. Як тоді бути з іншими словами ал-Табарі про розселення полонених після завершення війни з болгарами по фемах?

У *De cerimoniis* наприкінці 49 розділу міститься текст, названий згідно заголовку про полонених сарацинів та їх хрещення (Περὶ τῶν ἀρχμαλώτων Σαρακηνῶν τῶν ἐπὶ θεματι βαπτισομένων) [2, р. 694. 22-695. 14].

Текст, який дійшов до нас, представлений вже у відредагованому вигляді. Про це свідчать помітки на зразок «знай» (ἴστέον) чи «візьми до уваги» (χρῆ εἰδέσθαι), а також вилучення назви феми, у якій були поселені араби, що прийняли хрещення. Зауваги редактора демаркують частини тексту, які конкретизують отримання суми коштів від протонотарія феми, звільнення від податків на три роки, виділення земельного наділу. Суперечливий й статус хрещених полонених. На думку Н. Ікономідіса, вони є категорією залежних селян [9, р. 297-298], проте, як зауважив Е. Макгір, друга і третя частини тексту суперечать цьому. За ними, вони позбавлені якихось форм залежності, а їх наділ радше відповідає наділу страгіота (στρατιωτικῆς οἰκῆς). Можна погодитися із Е. Макгіром, що полонені араби використовувалися у даному випадку для заселення фронтиру [7, р. 366]. Цей приклад, на думку редактора, мав бути типологічним, тому й назва феми тут не мала вже значення. Коли ж відбулося хрещення арабів, поселених у фемі? Заголовок 49 розділу не містить датування, лише вказується, що плата видана для хартуларіїв і нотаріїв секретів здійснена у час правління імператора Лева VI [2, р. 692-696]. Розміщення редактором невеликого за об'ємом тексту про хрещення полонених арабів в кінці цього розділу напевно чи є випадковістю. У розпорядженні редактора все ж існували неперепаровані документи щодо надання полоненим земельних наділів і звільнення їх від податків, де зазначався час цих подій, а саме правління імператора Лева VI Мудрого. Таким чином, повідомлення ал-Табарі можна співставити із інформацією *De cerimoniis*. Схоже, що деяка частина полонених арабів справді була розселена по фемах під час правління Лева VI Мудрого. Полонені, перебуваючи в утриманні, мали можливість ближче познайомитися із християнством, після чого деякі з них могли прийняти віру Христа. Самі ж візантійці не надавали хрещенню полонених особливої ваги, ба, більше, не намагалися хрестити їх за всяку ціну. Запрошення полонених арабів на святкові обіди говорить про намір імператора продемонструвати у першу чергу відкритість християнства, його універсалізм, а вже потім відкрити можливість хрещення самих полонених арабів (детально про полонених арабах на святкових обідах див. [10, р. 549-579; 11, р. 229-245]. Важливішою була їх участь у візантійських церемоніях.

Поглянемо на місце полонених у трімфальній процесії всього на кількох прикладах середини X ст., часу початку зростання візантійської експансії. Продовжувач Феофана пише про похід страгіга феми Ківіріотів Василя Ексаміліта на арабів близько 956 р. Після цього «агаряни зазнали поразки, були розбиті, зв'язані і взяті у полон, до того ж були схоплені всі їх вожді, командуючі і кадї. Їх відправили до міста, до щасливого Константина і він провів їх у процесії по іпподрому» [12, р. 420]. Раніше Продовжувач Феофана говорить про блискучі діяння Іоанна Куркуаса, а саме взяття

Мелітینی у 934 р., де йому вдалося повернути на свій бік навіть деяку групу арабів на чолі з Абу Хасафом, які «з того часу вони воювали разом з ромеями проти своїх одновірців агарян та у час триумфів входили до міста з ромеями, ведучи полонених агарян» [12, р. 415-416]. Це ж мовиться й у випадку напрочуд успішної кампанії Лева Фоки проти Хамздана: «всю військову здобич разом із полоненими ворогами Христа відправили у Візантію і провели у триумфальній процесії» [12, р. 430]. Більш детально про триумфальну процесію Лева Фоки повідомляє Лев Диякон. Він пише, що Лев Фока наказав захоплених агарян закувати у кайдани (τοὺς δὲ τῷ πολέμῳ ληφθέντας λέδας ἀσφαλίσάμενος τῶν Ἀγαρηνῶν) і «ввійшов до міста із величезною здобиччю і багатьма полоненими агарянами, самодержець Роман прийняв його з честю. На час триумфу у театрі Лев здивував жителів величезною кількістю рабів і захопленого майна» [8, р. 23-24].

З іншого боку, Продовжувач Феофана і Лев Диякон нічого не повідомляють про знатного полоненого Лева Фоки, брата Сайфа ад Даули, Абу Ашаіра, про якого говорить Іоанн Скілиця і ряд арабських істориків, серед яких й Яхья Антіохійський [1, с. 67]. За словами Іоанна Скілиця, «коли Аполашаір прибув до столиці, імператор Константин провів його на триумфі, поставивши свою ногу на його шию, але потім демонстрував свою прихильність до нього, удостоївши його честі і подарунків» [4, р. 241]. За припущенням М. Маккорміка, цей епізод склав основу для нарративу триумфальної процесії, представлені у 19 розділі *De cerimoniis*, яка проходила перш за все, на форумі Константина, а не на іпподромі як завжди [5, р. 161]. Тут бачимо й знатних полонених сарацинів (μεγιστάνους τῶν Σαρακηνῶν) і їх еміра (πρώτον Ἀμρῶν), що очевидно ним й був Абу Ашаір [2, р. 610-611]. Також читаємо таку ж історію з наступленням імператора на шию полоненому. Як бачимо, зв'язок між текстом *De cerimoniis* і Скілицею є близьким. Однак це не означає, що Скілиця почерпнув інформацію про Абу Ашаіра із *De cerimoniis*. Історія про триумф Константина VII Багрянородного над еміром Абу Ашаіром, схоже, була написана після здійснення триумфу і включена до складу *De cerimoniis* від 957 до середини 960-х рр. Все ж для набуття такого вигляду, у якому вона дійшла до нас у цьому зібранні різночасових текстів різноманітного походження, зовсім гіпотетичний текст був суттєво перероблений тому, щоб слугувати зразком подальших сценаріїв для процесії триумфу, а не історичної інформації. Скілиця ж для написання подій 940-950-х рр. користувався окрім Продовжувача Феофана ще й іншим історичним твором, який визначити не вдається [3, р. 93-94]. Нічого не залишається як вважати, що Скілиця запозичив сюжет про Абу-Ашаіра із цього гіпотетичного джерела.

Наступання на шию полоненому родичу Сайфа ад Даули було для імператора актом політичного символізму, однією із форм візуальної

пропаганди, де полонений ворог взамін отримує дари. Очевидно, що імператор не хотів вбивати Абу-Ашаіра, хоча, за словами Скілиці, у Константинополі ширилися чутки про вбивство Константина, сина Фоки, що перебував у полоні у Хамдана і відмовився прийняти іслам, за що й був замучений [1, с. 242]. Окрім смерті Константина, все інше являлося лише чутками. Константин Фока помер від поранення, і намагання Хамдана вилікувати його не мали успіху [1, с. 297, додаток, с. 67]. Імператор мав на меті обміняти полонених арабів, у тому числі й Абу-Ашаіра на тих візантійців, котрі опинилися у руках Сайф ад Даули. Він спорядив посольство до правителя арабів. Смерть Константина Фоки змусила посланців повернутися до Константинополя ні з чим.

Література

1. **Васильєв А.А.** Византия и арабы. Политические отношения Византии и арабов за время македонской династии (867-959 гг.) / А.А. Васильев. – СПб., 1902. – Т. 2. – 540 с.
2. **Constantinus** Porphyrogenitus. De ceremoniis aulae Byzantinae libri 2 / Rec. I.I. Reiske. – Bonnae, 1829. – 808 p.
3. **Haldon J.** Theory and Practice in Tenth-Century military administration. Chapters II, 44 and 45 of the Book of Ceremonies / J. Haldon // *Travaux et Mémoires*. – 2000. – Т.13. – P. 201-352.
3. **Holmes C.** Basil II and the Governance of Empire (976-1025) / C. Holmes. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 625 p.
4. **Ioannis** Scylitzae. Synopsis Historiarum / Ed. I. Thurn. – Berlin – New York, 1973. – 579 p.
5. **McCormick M.** Eternal victory. Triumphal rulership in Late Antiquity, Byzantium, and the Early Medieval West / M. McCormick. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986. – 452 p.
6. **Marquart J.** Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge / J. Marquart. – Leipzig, 1903. – 557 p.
7. **McGeer E.** Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century / E. McGeer. – Washington: Dumbarton Oaks Research Library, 1995. – 408 p.
8. **Leonis** Diaconi Caloensis. Historiae libri decem / Ed. C.V. Hasii. – Bonnae, 1829. – 624 p.
9. **Oikonomides N.** Οἱ βυζαντινοὶ δουλοπάροικοι // *ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ*. – 1983. – Т. 5. – P. 295-302.
10. **Simeonova L.** In the Depths of Tenth-Century Byzantine Ceremonial: The Treatment of Arab Prisoners of War at Imperial Banquets / L. Simeonova // *Byzantine Warfare*, ed. J. Haldon. – Aldershot: Ashgate, 2007. – P. 549-579.
11. **Simeonova S.** Foreigners in Tenth-Century Byzantium: a Contribution to the History of Cultural Encounter / S. Simeonova // *Strangers to Themselves: the Byzantine Outsider*. Papers from the Thirty-second Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Sussex, Brighton, March 1998, ed. D. Smythe. – Aldershot: Ashgate, 2000. – P. 229-245.
12. **Theophanes** continuatus / Ed. I. Bekker. – Bonnae, 1825. – 950 p.
13. **Vasiliev A.** Harun-ibn-Yahya and his description of Constantinople / A. Vasiliev // *Seminarium Kondakovianum*. – Т. 5. – P. 149-164.